

Терехова С. І.,

професор кафедри російської мови і літератури
Київського національного лінгвістичного університетуПОЛІПАРАДИГМАЛЬНА МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА СУЧАСНИХ
ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ КООРДИНАТ КОМУНІКАЦІЇ

Анотація. Статтю присвячено аналізу поліпарадигмальності як основи сучасних лінгвістичних розробок, зокрема, з лінгвістичної типології і перекладознавства, спрямованих на вивчення репрезентацій координат комунікації. Розвідки, проведені в аспектах лексичентризму і текстоцентризму, передбачають зазвичай використання комплексної методики аналізу досліджуваного матеріалу, що передбачає його розгляд із різних боків для ґрунтовного опису. Така тенденція стала регулярною в сучасних розробленнях із лінгвістичної типології та лінгвістики перекладу. Методика і процедура поліпарадигмального аналізу може дещо нівелюватися залежно від матеріалу та мети дослідження, проте принцип поліпарадигмальності зазначених лінгвістичних студій залишається незмінним.

Ключові слова: мовознавство, лінгвістика перекладу, лінгвістична типологія, поліпарадигмальність, комплексний підхід, поліпарадигмальний підхід, методологія, координати комунікації.

Постановка проблеми. У сучасній системі наукових знань однією з нагальних проблем є систематизація загальної та конкретної методології науки, формування на її основі комплексної методики всебічного аналізу мовних явищ і одиниць. Чимало науковців протягом останніх десятиліть зазначають, що сучасні наукові знання (зокрема, лінгвістичні) перебувають у кризі (наприклад, див. А. Дугіна [1]), в якій найбільш проблемним є чітке визначення методології як базису, підґрунтя сучасних наукових знань, які, з одного боку, налічують чимало глибоких, вузькоспеціальних наукових розвідок, а з іншого боку – спроби узагальнити і систематизувати набуті різноманітні наукові доробки, організувати їх у цілісну концепцію сучасних лінгвістичних знань. Такими є, зокрема, дві тісно взаємопов'язані лінгвістичні галузі – лінгвістична типологія і лінгвістика перекладу. Системність і наступність у процесі послідовного формування цілісної наукової бази знань аксіоматичні; вони значною мірою можуть бути забезпечені шляхом упровадження поліпарадигмального підходу. Багатоаспектність зазначених галузей лінгвістики очевидна; саме вона потребує цілісного, систематизованого комплексного підходу для уніфікації сучасних наукових розробок, зокрема, щодо обраного матеріалу дослідження – мовних репрезентацій координат комунікації (далі – МРКК). Тому є нагальна необхідність застосування комплексної методики поліпарадигмального аналізу і систематизації набутих наукових знань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В. Вернадський справедливо наголошував на тому, що науковий світогляд набуває розвитку в тісній взаємодії з іншими сторонами духовного життя людини, і різні аспекти наукового світогляду не можуть існувати і розглядатися відмежовано від діяльності людини в галузі філософії, релігії, суспільного життя або мистецтва ([2, с. 50; цит. за 1, розд. 1; 3; 4]).

Останніми десятиліттями все більше наукових розвідок із германістики, романістики, славістики, загального та зіставного мовознавства тяжіють до застосування комплексної методики поєднання декількох наукових парадигм як базових у дослідженні. Для лінгвістики перекладу ця тенденція аксіоматична, адже перекладацький аналіз тексту передбачає комплекс якнайменш комунікативно-прагматичного, дискурсного, лексико-граматичного, функціонально-семантичного, семантико-стилістичного та власне перекладацького аспектів дослідження [5, с. 113–114].

Джерелами комплексних досліджень МРКК із лінгвістики і перекладу, звісно, значною мірою є вузькоспеціальні або, навпаки, загальнолінгвістичні наукові розробки. Чимало таких досліджень було проведено на матеріалі англійської мови (праці Н. Кірвалідзе, Й. Стерніна, А. Левицького, Ch. Fillmore, J. Lyons та ін.), німецької (К. Вругманн, К. Бюхлер та ін.), російської (роботи Л. Бархударова, О. Бондарка, Т. Булигіної, О. Шмельова, А. Левицького та ін.), італійської (праці Т. Алісової) та інших мов окремо, менше – в їх зіставленні. У цьому плані класичними джерелами і витокami сучасних багаторівневих досліджень є загальнолінгвістичні розробки Ю. Апресяна, Н. Арутюнкової, О. Кібрика, Й. Стерніна, А. Уфимцевої, К. Бюхлер, К. Heger, Ch. Fillmore, J. Lyons, F. Pasierbsky, K. Sennholz, A. Von Stechow, U. Weinreich та ін., у галузі лінгвістичної типології – В. Гака, С. Крилова, С. Рахімова, В. Скалічки, Б. Успенського, вітчизняних дослідників: Ш. Басирова, В. Каліуценка, М. Кочергана, В. Манакіна, О. Тараненка, В. Таранця та ін. Значно менше представлені наукові надбання з лінгвістики перекладу; зазвичай це дослідження, основою яких є лінгвоперекладацький або перекладацький аналіз тексту (див. праці М. Цатурової, Н. Кашіріної, С. Максимової, Т. Радченко й ін.). Проте одержані дані потребують подальшого осмислення системи МРКК із позиції комплексної інтеграції сучасних наукових парадигм та концепцій вивчення мови і мовлення, чим зумовлена актуальність пропонованого дослідження, адже соціальний статус мовців і реципієнтів, як і їх національно-культурна, політична, релігійна та ін. належність, накладають відбиток на розуміння і членування мовної картини світу, визначають її національно-мовну специфіку й особливості відтворення в перекладі.

Метою статті є характеристика методологічних основ комплексних, поліпарадигмальних досліджень МРКК у галузі зіставного мовознавства і лінгвістики перекладу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Починаючи від Арістотеля, дослідники намагаються з'ясувати сутність, обсяг і концептуально-семантичні особливості понять навколишнього світу, з яких координати комунікації – простір, час і особа – є базовими для спілкування і побудови міжособистісних та інших упорядкованих суспільних відносин. Те, що репрезентації таких понять – мовні одиниці (далі – МО) – розглядаються в багатьох наукових галузях (географії, філософії,

логіці, фізиці, психології, лінгвістиці та ін.), може визначати МРКК як категорію нового етапу сучасних багатоаспектних наукових студій, адже такі дослідження спрямовані на системне вивчення МО, їхніх концептуально-семантичних, функціонально-семантичних, лексико-граматичних та психолінгвістичних властивостей, типів і підтипів, аломорфних та ізоморфних характеристик у сучасних близько- і віддаленоспоріднених мовах і, як наслідок, – установлення особливостей перекладу, обрання техніки перекладу та способів відтворення в певному дискурсі мовою перекладу.

Хоча вивчення координат комунікації в мові привертає увагу дослідників здавна, комплексне їх вивчення в межах зіставних поліпарадигмальних студій започатковане на межі ХХ – ХХІ ст. і систематизовано впроваджується в лінгвістичній типології та лінгвістиці перекладу сьогодення.

До 2010-х рр. як такого комплексного зіставного аналізу МРКК не проводилося. Розробки, здійснені в контексті загальнолінгвістичних досліджень (праці А. Фрея, Ф. Боаса, М. Сводеша, Е. Косеріу та ін.), містять певні спроби зіставного аналізу окремих указівних МО різних типів. Подальші наукові студії зазвичай розгорнулися навколо узагальненого дослідження анафори (О. Богуславська, І. Муравйова, В. Подлеська, К. Ehrlich та ін.), дейксиса (Ю. Апресян, С. Крилов, Н. Курікова, Й. Стернін та ін.), власне референції¹ (Х. Патнем, Д. Руденко, М. Селезньов та ін.), типології дейксиса (С. Рахімов, Г. Шамова та ін.) або дейктичної ідентифікації (Д. Меленчук, Л. Булаєва).

Розвиток зіставного напрямку лінгвістики, який відбувався майже одночасно зі структурно-семантичним, комунікативним та іншими напрямками сучасної науки про мову, дозволяє розглядати його як окремих, новий етап комплексного вивчення мовних явищ, процесів і МО. З одного боку, такі дослідження є проміжними у створенні загальнолінгвістичної теорії (визначенні мовних універсалій, законів розвитку мов та ін.), з іншого боку, загальнолінгвістичні основи є фундаментом для створення типології МО, мовних явищ і процесів, визначення їхніх специфічних рис і виявів у мовах різних типів.

Останнім часом актуалізувалися типологічні дослідження функціонування систем указівних МО, різних типів референції (С. Рахімов, М. Clyne, D. Crystal, E. Danziger, M. Ettliger та ін.). Було досліджено основні властивості дейктичного, анафоричного та власне референційного типів МО, проте їхня специфіка в мовах залишається недостатньо опрацьованою. Потребує перегляду, доповнення й уточнення з позиції наукових здобутків сьогодення й типологія вказівних типів МО (див., наприклад, класифікації К. Бюлера, О. Алферова, С. Рахімова й ін.).

Зіставне вивчення окремих проблем функціонування МРКК як указівних систем загалом та їхніх репрезентацій окремих типів (наприклад, артикля (праці М. Фрідман, Р. Christophersen та ін.), займенників і прислівників (розробки М. Haspelmath, С. Hill та ін.), прийменників і прийменникових конструкцій (дослідження Т. Залозної та ін.), категоріальної домінанти часу (Т. Голосової), категорії локальності (Л. Карпенко), координат локації (А. Науменко), часової нелокалізованості (Х. Лепшоков), напрямку руху (О. Смирницький), темпоральності, модальності й аспектуальності (С. Зуммер, Н. Кірвалідзе, S.-G. Andersson та ін.), окремих різновидів орієнтаційної референції, зокрема інтеракціонального дейксиса (О. Алферов),

дейктичної ідентифікації (Д. Меленчук, Л. Булаєва), особового дейксиса (Chr. Hauenschield та ін.), просторових указувань (С. Hill та ін.)) сприяло розробці загальної теорії зіставного дослідження функціонування МРКК різних типів, а саме, запропоновано розмежовувати серед тричленних систем МРКК моноцентричні та біцентричні (С. Крилов).

Отже, дослідження МРКК проводилося переважно на матеріалі однієї або двох мов з акцентуванням на окремих указівних типах. Певним кроком у поглибленні і розв'язанні цієї проблеми є уніфікована лінгвістична типологія (тобто сукупність класифікацій) МРКК [6].

Для подальшого розвитку теорії комунікації та комплексного вивчення МРКК розроблений поліпарадигмальний підхід [6, с. 88–104], який передбачає комплексне багаторівневе дослідження мовних парадигм МРКК, яке охоплює концептуальний (логіко-семантичний), функціонально-семантичний, лексико-граматичний і психолінгвістичний аспекти аналізу з долученням мовних даних, здобутих шляхом застосування міждисциплінарного підходу [там само].

Як методика лінгвістичного аналізу МРКК поліпарадигмальний підхід спроможний різнобічно і повноцінно визначити ознаки МРКК як мовної підсистеми, що реалізує цілісну інтегральну концепцію мови у співвідношенні національно-етнічних, соціальних, прагматичних, концептуально-семантичних та асоціативних особливостей і типових ознак мовних підсистем з урахуванням уже набутих і сучасних знань.

У процесі дослідження було здійснено системно-структурне впорядкування МРКК у складі функціонально-семантичного поля (далі – ФСП) за типологічними ознаками, проаналізовано вияви поліфункціональності як спроможності МРКК виконувати різні функції в мові (і мовленні), транссемантичності (тобто семантичної перехідності на рівні лексичних і лексико-граматичних класів МРКК), трансфункціональності, тобто функціонального переходу на рівні МО під впливом контекстуального оточення, ресемантизації.

На етапі функціонально-семантичного і лексико-граматичного зіставного аналізу використано методику ФСП, на основі якої побудовано і проаналізовано ФСП МРКК в українській, російській і англійській мовах. Ці поля структуровані за сегментно-ярусним принципом. Опис результатів здійснено на основі аналізу структурного наповнення ФСП, тематичних груп (далі – ТГ) у їх складі, мікропарадигм та окремих МО. Домінанти ТГ визначалися на основі критеріїв типологізації МРКК: денотативної віднесеності, максимальної семантичної віднесеності й якості референції, функціонально-семантичної визначеності, прагматичної закріпленості, лексико-граматичної віднесеності, стилістичної нейтральності, стереотипності вживання носіями мов та ін.

Поліпарадигмальне дослідження за потреби було доповнено та підтверджено даними асоціативних словників зіставлених мов і проведеного вільного асоціативного експерименту (за методикою О. Залевської [7] та Д. Терехової [8]) як додаткового шляху аналізу МРКК. Синтез даних концептуального, мовного й асоціативного аналізу на основі зіставлення МО відкриває нові перспективи використання поліпарадигмального підходу.

Висновки. Дослідження МРКК в українській, російській і англійській мовах мало на меті схарактеризувати основні етапи та процедуру комплексного, поліпарадигмального аналізу МРКК у зазначених мовах як основу всебічного, повного зіставного вивчення МРКК.

¹ Тобто референції у вузькому розумінні цього терміна, див. детальніше: [6, с. 24–106].

Поліпарадигмальний підхід – це комплексне багаторівневе дослідження МРКК системи парадигм МО, що складається з таких етапів: 1) концептуальний / логіко-семантичний аналіз, 2) власне мовний (лексико-граматичний та функціонально-семантичний аналіз); 3) психолінгвістичний аналіз (вільний асоціативний експеримент) із залученням даних міждисциплінарного підходу та позамовних фактів.

Поліпарадигмальний підхід передбачає аналіз парадигм ментального, мовного й асоціативного матеріалу. Він є оптимальним для зіставного вивчення мовних одиниць та абстрактних категорій мови.

Література:

1. Дугин А. Эволюция парадигмальных оснований науки. М.: Арктогея, 2002. URL: <http://arcto.ru/article/11>.
2. Вернадский В. Избранные труды по истории науки. М., 1981.
3. Вернадский В. Труды по всеобщей науке. М., 1988.
4. Вернадский В. Научная мысль как планетарное явление. М., 1991.
5. Максимов С. Практичний курс перекладу (українська та англійська мови): навч. посібник. К.: Лінвіт, 2007. 161 с.
6. Терехова С. Референція в системі орієнтаційних репрезентацій української, російської та англійської мов (поліпарадигмальне дослідження): дис. ... докт. філол. наук: 10.02.17. К., 2012. 534 с.
7. Залевская А. Психолінгвістическіе проблемы семантики слова. Калинин: Калинин. гос. ун-т, 1982. 80 с.
8. Терехова Д. Особливості сприйняття семантики слів (психолінгвістичний аспект): монографія. К.: Вид. центр КНЛУ, 2000. 244 с.

Терехова С. И. Полипарадигмальная методологическая основа современных лингвистических исследований координат коммуникации

Аннотация. Статья содержит анализ полипарадигмальности как основы современных лингвистических исследований языковых репрезентаций координат коммуникации, в частности, с позиции лингвистической типологии и переводоведения. Исследования, проведенные в аспек-

тах лексикентризма и текстоцентризма, предполагают, как правило, использование комплексной методики исследования, что приводит к рассмотрению предмета лингвистического анализа с разных сторон для полного его изучения. Такая тенденция стала регулярной в современных разработках по лингвистике перевода и лингвистической типологии. Методика и процедура полипарадигмального анализа может несколько нивелироваться в зависимости от материала и цели исследования, однако принцип полипарадигмальности сопоставительного языкознания и лингвистики перевода остается неизменным.

Ключевые слова: языкознание, лингвистика перевода, лингвистическая типология, полипарадигмальность, комплексный подход, полипарадигмальность, методология, координаты коммуникации.

Terekhova S. Multy-paradigm fundamentals of methodology of modern linguistic investigations on communication coordinate system

Summary. The article deals with the analyses of multi-paradigmality as a basis of methodology of modern researches on linguistics, in particular, contrastive linguistics as well as linguistics of translation, directed on investigation of communication coordinate system. Both lexical centric and textual centric analyses, as a rule, contain complex methodology of language investigation that leads to complex analyses of languages units from different sides. Such a tendency has become regular for modern researches on contrastive linguistics as well as linguistics of translation. The methodology and procedure of multi-paradigm analyses can be varied in accordance with the material and purpose of the research however the principle of multi-paradigmality of both above mentioned fields of science is yet out of changes.

Key words: linguistics, linguistics of translation, contrastive linguistics, multi-paradigmality, complex approach, multi-paradigm approach, methodology, communication coordinates.